

103274

Private arkiver som kilder til norsk historie

*Sekretær i Privatarkivkommissjonen,
cand. philol. Steinar Kjørheim.*

På sitt årsmøte 28. september 1950 besluttet *Den norske historiske forening* etter forslag fra professor Worm-Müller at et utvalg på tre medlemmer skulle trekke opp retningslinjer for arbeidet med å redde alle slags privatarkiver. Til medlemmer av dette utvalget ble valgt professorene *Halvdan Koht* og *Jacob St. Worm-Müller* og daværende dosent *Jens Arup Seip*. Utvalget arbeidet raskt og avga sin innstilling den 11. oktober 1950. Innstillingen er ført i pennen av *Koht*, som bl. a. skrev om vanskene med å få tak i opplysninger som bare privatarkiver kan gi. Behovet for slike arkiver gjaldt enten en arbeidet med økonomisk, sosial, politisk eller intellektuell historie. Alt for ofte hadde det vist seg at slike arkiver var blitt ødelagt eller kommet bort på annen måte.

Deretter skildret utvalget arten av ulike privatarkiver. Et sitat:

«For økonomisk historie er det forretningsarkiv i vidaste mening, rekneskapsbøker og brev hos fabrikkar, skipsreidarar, handelsfolk o. l. For sosial historie er det møtdebøker og brev hos

allslags samskipnader og lag som vår tid har slik ei endelaus mengd av. For politisk historie er det brev, dagbøker og minne hos folk som har vori med i det politiske livet, og i dette tilfellet óg blir det spørsmål om arkiva hos dei politiske samskipnadene. For intellektuell historie er det likeeins personlege brev og minne hos diktarar, kunstnarar eller vitskapsmenn.»

Like etter drøftet utvalget ulike måter å bevare privatarkiver på i forskjellige slags arkiver etter deres art og innhold.

Men «den aller fyrste oppgåva må likevel bli å samle opplysning om kvar alle slike privatarkiv fins og så få dem registrert». Utvalget pekte på at i andre land — som f. eks. i England og Danmark — fantes det sentrale institusjoner som stod for slik registrering og samling. «Hos oss fins enda ingen institusjon som har plikt på seg til å greie dette arbeidet, Riksarkivet

og Universitetsbiblioteket har kvar på sin kant gjort noko av det arbeidet som trengs, likevel mest med å taka imot private arkivsaker som baud seg fram. Skal vi ikkje misse altfor mykje av det verdifulle tilfanget som gøymer seg i dei private arkiva, er det naudsynt å få organisert arbeidet med å finne det fram.»

Et viktig møte.

Utvalget fant det mest naturleg å følge eksemplet fra andre land med å sette opp en særskilt mer eller mindre offisiell kommisjon som skulle ha akkurat den oppgaven på seg å registrere og samle privatarkiver, og det ba Den norske historiske forening om å gjøre tiltak til at en slik kommisjon på dette programmet skulle bli oppnevnt. Det antydte til slutt at det kanskje ville være formålstjenlig først å legge planen fram for en videre ring av historiske granskere, så medlemmene av kommisjonen deretter kunne bli utpekt. Denne siste antydningen ble fulgt med et møte i Norsk komité for historisk vitskap den 14. november 1950. Følgende medlemmer var til stede: (De blir nevnt med de titler de hadde den gang og i alfabetisk rekkefølge.) Konservator *Edvard Bull*, cand. philol. *Andreas Holmsen*, dr. philos. *Arne Odd Johnsen*, professor *Halvdan Koht*, professor *Johan Schreiner*, dosent *Jens Arup Seip*, cand. philol. *Ingrid Semmingsen*, cand. philol. *Magne Skodvin* og professor *Sverre Steen*; lektor *Joh. N. Tønnesen* var spesielt innkalt. Dessuten møtte for Det kgl. kirke- og undervisningsdepartement statssekretær *Helge Sivertsen*, for Arkivverket statsarkivar *Johan Agerholt* og førstearkivar *Hallvard Trættemberg* og for Universitetsbiblioteket i Oslo universitetsbibliotekar *Solveig Tunold*.

På dette møtet ble kommisjonens retningslinjer og sammensetning fastlagt slik som de ennå i dag gjelder. Vedtaket gikk ut på at følgende institusjoner og foreninger skulle være med i en kommisjon som Den norske historiske forening skulle oppnevne til å stå for registrering og innsamling av private arkiver av alle slag: Arkivverket, Landslaget for Bygde- og Byhistorie, Styret for Kjeldeskriftfondet, Norsk Slektshistorisk Forening, Universitetsbiblioteket i Oslo (nå også i Bergen) — alle med et medlem og varamann, Den norske historiske forening med to medlemmer. *På et møte den 1. desember 1950 ble så medlemmene konstituert i Privatarkivkommissjonen.* Den 3. januar 1951 ble den første søknaden sendt til Norges almenvitenskapelige forskningsråd som siden har finansiert driften. Det første budsjettet var på nesten

Professor Halvdan Koht.

15 000 kr. i 1954/55 som var det første året virksomheten for alvor begynte. Det er nå steget til henimot 30 000 kr. p.g.a. den almene prisstigning, lønnsutvikling og den mer omfattende karakterer som undersøkelsene etter hvert har fått.

Formann har hele tiden vært professor *Worm-Müller*, og sammen med riksarkivar *Steinnes* og konservator *Ropeid*, har han utgjort arbeidsutvalget.

Reddet fra undergang.

Og i dag sitter sekretæren og den drivende kraft i kommisjonen, cand. philol. *Steinar Kjørheim* og leder arbeidet fra et støvet kontor i Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt, Parkveien 57, Oslo. *Kjørheim* redigerte den utgaven av *Fridtjof Nansens brev* som nylig kom på Universitetsforlaget.

Det er jo slik med disse privatarkivene, at de har så lett for å forsvinne hvis ingen tar seg av dem. Folk flytter, familier dør ut, — kontinuiteten brytes og papirer som er samlet gjennom generasjoner brennes eller blir kastet. En mengde verdifulle historisk stoff har gått tapt for norske forskere på denne måten. Vi skal ikke glemme at den viktigste kilde til kunnskap om fortiden nettopp er det skrevne ord. Skrevne aktstykker og andre skriftlige papirer som er

blitt tatt vare på gjennom tidene, er det beste kildestoff vi eier.

Siden Privatarkivkommissjonen begynte sin virksomhet, har det flere ganger lyktes å redde arkiver fra undergang i siste liten. Kjørheim kan blant annet fortelle om det store arkivet som Hjula Veverier hadde samlet helt fra starten i slutten av 1840-årene. Det lå stablet i kasser, som akkurat var ferdig til å kjøres på dungen da Kjørheim fikk snusen i det. Ved en smule ettersyn viste det seg at her hadde man viktige kildekrifter ikke bare til tekstilindustriens historie i Norge, men også til store deler av Akerselvas industrihistorie etter at det ble slutt på sagbruksdriften. I dag ligger arkivet lagret i Østre tårn på Oslo Rådhus. De arkivene kommisjonen er nødt til å overta, må det jo finnes lagringsplass for, og det kan ofte være meget vanskelig. Noe ligger i Riksarkivet, der plassen er dårlig nok fra før, andre er midlertidig deponert på Sjøfartsmuseer, — litt er her og litt der.

Men som oftest nøyter kommisjonen seg med å registrere det som er deponert ut over landet, i et kommunearkiv for eksempel, i en bygdebank, i statsarkiver eller hos private.

Ketil Motzfeldts papirer.

For en tid siden kom Kjørheim over et arkiv han mener vil komme til å få betydelig rikshistorisk verdi. Det er det såkalte Motzfeldtarkiv, der det blant annet finnes en rekke opptegnelser etter *Ketil Motzfeldt*. Den som eide det, var gårdbruker Ernst Motzfeldt på Lunner. Kjørheim fikk etter en del forhandlinger anledning til å registrere det, og nå er det deponert i Riksarkivet. Han er overbevist om at et nøyere studium av papirene her vil kunne kaste nytt lys over stattholderstriden rundt året 1860, der jo Ketil Motzfeldt spilte en stor rolle. Som en husker, måtte han gå av som statsråd for sin steile holdning vis à vis de svenske kravene.

På arkivjakt i Vest-Agder.

Når en skal oppspore og registrere privatarkiv, er det av stor betydning å komme i direkte kontakt med folk. Han og lektor *J. Faaland* har blant annet trålet gjennom Vestfold på sykkel for å spore opp arkiver, og også fått registrert en del. Disse mindre privatarkivene gir et intimt bilde av hele den sosiale veksten i Vest-Agder de siste hundre årene. Blant annet ser en av dem hvordan folk som ville fram så ofte gikk lærerveien eller sersjantveien. Mange ble så gjerne medlemmer av herredsstyret eller styret i en bygdebank. Så kunne de bli innvalgt på

amtsstyret — og en del også på Stortinget. Men samtidig med disse offentlige vervene holdt de i regelen på gårdene — eller de giftet seg med gårdmannsdøtre.

Disse arkivene gir også glimt fra stortings-tiden inne i hovedstaden, der bondestortingsmenn ofte var ensomme. I det borgerlige miljøet der kom de nesten aldri inn. For mange kom Bondeungdomslaget til å spille en stor rolle som møtested i slutten av 1800-tallet.

Tank—Anker-arkivet.

Et stort arkiv som kommisjonen har registrert kalles Tank—Anker-arkivet. Det går helt tilbake til 1750-årene og inneholder blant annet Carsten Tanks første konsept til organisasjonen av finansdepartementet våren 1814. Tank, som da en kort tid var sjef for det som kaltes 1. departement, laget utkast til et finansdepartement bestående av 2 byråsjefer og 2 assistenter. I arkivet finnes også en rekke søknader fra nordmenn i utlandet om å bli norske konsulenter. Ivrig strømmet de til fra mange land, nå da Norge var frigjort fra Danmark.

P. M. Anker giftet seg med Carsten Tanks datter og overtok Rød herregård ved Halden. Den skal jo nå bli egen stiftelse. En spesiell arkivgård skal bygges, og der skal Tank—Anker-arkivet plasseres og gjøres tilgjengelig for forskere. Det er interessant på så mange måter, Tank—Anker-arkivet. Blant annet er det litt av et stortingsmannsarkiv, og viser veldig tydelig hvordan det var to miljøer i Stortinget den gang: de kondisjonerte på den ene siden, oftest høyremenn — og de andre på den annen side. Mellom disse to miljøene førte svært få bruer.

Lys over stortingspolitikken i 1890-årene kaster også et lite privatarkiv fra Follo. Der bodde en venstremann, Ellef Ruud, som var en størrelse i heimbygda og sto i stadig kontakt med Venstres landsstyre. Av brevene hans går det tydelig fram hvordan det nasjonale spørsmål holdt Venstre sammen i de årene, mens stemmeretts-saken skapte splittelse i partiet. Brevene maner stadig til forsiktighet i dette spørsmål.

Kommisjonen har i dag om lag 600 kontaktmenn rundt om i landet. De skal stadig være påpasselige og melde fra så snart de kommer over private arkiver, enten de nå stammer fra enkeltpersoner, fra gårder og forretninger eller fra institusjoner og foreninger. I den største gruppen tenker en på brev fra og til stortingsmenn og andre politikere, kjente folk i kulturlivet og forretningsverdenen, amerikabrev og lignende.

Den andre gruppen kan blant annet gi viktige bidrag til kunnskapen om vår pris- og lønns-historie fra tiden før den offisielle statistikk. Det kan være regnskapsmessige opptegnelser, gårdsregnskap fra før 1900, husmannskontrakter, kontrakter om hogst og fløting og lignende.

I den tredje gruppen kan en finne mange halvkommunale og private institusjoner, for eksempel bygdemagasiner, styre for sparekasse og private institusjoner, assurance og forsikringsforeninger, misjonsforeninger, idrettsforeninger og så videre.

Økonomiske historikere etterlyses.

Litt vanskelig er det med forretningsarkivene. Her er det stort sett bare de store eller de som er verdifulle på annen måte som egentlig interesserer. Slike historikere som bedrifter og forretninger gjerne lar skrive ved jubileer, har ofte liten historisk interesse. På den annen side finnes det selvfølgelig en mengde større bedriftsarkiver som kan være viktige kilder til Norges økonomiske historie. Spørsmålet er bare hvordan vi skal utdanne spesialister på økonomisk historie. En norsk historiker med vanlig utdannelse har vel knapt sett en hovedbok, fremholder Kjørheim. Han mener økonomisk historie bør bli et

nytt felt av historikerutdannelsen, et felt som vil tvinge seg fram etter hvert som behovet blir sterkere og sterkere. Stadig registreres arkiver som byr på økonomisk-historiske problemer og som krever spesialutdannede folk.

Oppgaver er det mer enn nok av for sekretæren for Privatarkivkommissjonen. Stillingen har hittil vært lønnet med bevilgninger fra NAVF, men den skal nå bli permanent og gå over på statsbudsjettet.

Sekretæren får ofte besøk av historikere som arbeider med en spesiell oppgave og spør: Hva har dere av arkivmateriale som kan fortelle om dette emnet? Sekretæren gjennomgår da registrene og skriver eventuelt til den eieren eller bestyreren av de privatarkiver det kan bli tale om og ber om at forskeren må få adgang til materialet. Enten sendes det da til Oslo, eller mannen reiser selv ned til det eller de arkiver han er interessert i.

Et økende antall hovedfagsstudenter har også meldt seg til kommisjonen i den senere tid. Noen er sendt dit av sine professorer, andre kommer på egen hånd. Kommisjonen ser gjerne at enda flere hovedfagsstudenter nytter arkivmateriale. En stadig økende mengde av verdifullt kildemateriale står til disposisjon her.

Johan Henrik Schreiner har fått NAVF-støtte til å arbeide med en gruppe greske papyri fra romersk keiseretid i Oslo-samlingene.

Hans-Joachim Sandberg skal forske i Thomas Mann-arkivet i Zürich til sommeren, og har fått bevilgning fra NAVF til opphold der.

Til trykning av et verk om motreformasjonens historie i Norden på basis av Oluf Kolsruds diplomariesamling i Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt — har Oscar Bernhard Garstein fått bidrag fra NAVF. Boka kommer ut på Universitetsforlaget.

H. L. Løvnskiold skal drive ornitologiske studier på Capri og andre steder i Italia — og har fått reisestipend fra NAVF.

Komiteen for utredning av spørsmålet om opprettelse av avstasjon for laboratoriedyr på Bygdøy Kongsgård — har fått en del utgifter dekket av NAVF. Sekretær i komiteen er dr. med. vetr. Strian Erichsen.

Nils Norman har fått støtte fra NAVF til teknisk assistanse med arbeidet «Fraksjonert bestemmelse av urinens 17 ketosteroider hos pasienter med diabetes mellitus».

Gunnar Rollesen har fått reisestipend til USA fra NAVF. Han blir borte fra 7. mars til ca. 15. mai i år.

Ingvald Raknem har fått trykningsbidrag til arbeidet «H. G. Wells and his Critics». Boka kommer ut på Universitetsforlaget.

Helge Dahl har fått trykningsbidrag til «Knud Knudsen og latinskolen». Boka kommer ut på Universitetsforlaget.

Johan Torgersen har fått bidrag fra NAVF til innkjøp av en del instrumenter som skal brukes under antropologiske målinger av norske rekrutter.

Olav Dragesund skal på tokt til det Tyrrenske hav i april — og har fått et bidrag fra NAVF til det.

blitt tatt vare på gjennom tidene, er det beste kildestoff vi eier.

Siden Privatarkivkommissjonen begynte sin virksomhet, har det flere ganger lyktes å redde arkiver fra undergang i siste liten. Kjørheim kan blant annet fortelle om det store arkivet som Hjula Veverier hadde samlet helt fra starten i slutten av 1840-årene. Det lå stablet i kasser, som akkurat var ferdig til å kjøres på dungen da Kjørheim fikk snusen i det. Ved en smule ettersyn viste det seg at her hadde man viktige kildekrifter ikke bare til tekstilindustriens historie i Norge, men også til store deler av Akerselvas industrihistorie etter at det ble slutt på sagbruksdriften. I dag ligger arkivet lagret i Østre tårn på Oslo Rådhus. De arkivene kommisjonen er nødt til å overta, må det jo finnes lagringsplass for, og det kan ofte være meget vanskelig. Noe ligger i Riksarkivet, der plassen er dårlig nok fra før, andre er midlertidig deponert på Sjøfartsmuseet, — litt er her og litt der.

Men som oftest nøyer kommisjonen seg med å registrere det som er deponert ut over landet, i et kommunearkiv for eksempel, i en bygdebank, i statsarkiver eller hos private.

Keil Motzfeldts papirer.

For en tid siden kom Kjørheim over et arkiv han mener vil komme til å få betydelig rikshistorisk verdi. Det er det såkalte Motzfeldt-arkiv, der det blant annet finnes en rekke oppregnelser etter *Keil Motzfeldt*. Den som eide det, var gårdbruker Ernst Motzfeldt på Lunner. Kjørheim fikk etter en del forhandlinger anledning til å registrere det, og nå er det deponert i Riksarkivet. Han er overbevist om at et nøyere studium av papirene her vil kunne kaste nytt lys over statholderstriden rundt året 1860, der jo Keil Motzfeldt spilte en stor rolle. Som en husker, måtte han gå av som statsråd for sin steile holdning vis å vis de svenske kravene.

På arkivjakt i Vest-Agder.

Når en skal oppspore og registrere privatarkiv, er det av stor betydning å komme i direkte kontakt med folk. Han og lektor *J. Faaland* har blant annet trålet gjennom Vestfold på sykkel for å spore opp arkiver, og også fått registrert en del. Disse mindre privatarkivene gir et intimt bilde av hele den sosiale veksten i Vest-Agder de siste hundre årene. Blant annet ser en av dem hvordan folk som ville fram så ofte gikk lærerveien eller sersjantveien. Mange ble så gjerne medlemmer av herredsstyret eller styret i en bygdebank. Så kunne de bli innvalgt på

amtsstyret — og en del også på Stortinget. Men samtidig med disse offentlige vervene holdt de i regelen på gårdene — eller de giftet seg med gårdmannsdøtre.

Disse arkivene gir også glimt fra stortings-tiden inne i hovedstraden, der bondestortingsmenn ofte var ensomme. I det borgerlige miljøet der kom de nesten aldri inn. For mange kom Bondeungdomslaget til å spille en stor rolle som møtested i slutten av 1800-tallet.

Tank—Anker-arkivet.

Et stort arkiv som kommisjonen har registrert kalles Tank—Anker-arkivet. Det går helt tilbake til 1750-årene og inneholder blant annet Carsten Tanks første konsept til organisasjonen av finansdepartementet våren 1814. Tank, som da en kort tid var sjef for det som kaltes 1. departement, laget utkast til et finansdepartement bestående av 2 byråsjefer og 2 assistenter. I arkivet finnes også en rekke søknader fra nordmenn i utlandet om å bli norske konsulter. Ivrig strømmet de til fra mange land, nå da Norge var frigjort fra Danmark.

P. M. Anker giftet seg med Carsten Tanks datter og overtok Rød herregård ved Halden. Den skal jo nå bli egen stiftelse. En spesiell arkivgård skal bygges, og der skal Tank—Anker-arkivet plasseres og gjøres tilgjengelig for forskere. Det er interessant på så mange måter, Tank—Anker-arkivet. Blant annet er det litt av et stortingsmannsarkiv, og viser veldig tydelig hvordan det var to miljøer i Stortinget den gang: de kondisjonerte på den ene siden, oftest høyremenn — og de andre på den annen side. Mellom disse to miljøene førte svært få bruer.

Lys over stortingspolitikken i 1890-årene kaster også et lite privatarkiv fra Follo. Der bodde en venstremann, Ellef Ruud, som var en støttelse i heimbygda og sto i stadig kontakt med Venstres landsstyre. Av brevene hans går det tydelig fram hvordan det nasjonale spørsmål holdt Venstre sammen i de årene, mens stemmeretts-saken skapte splittelse i partiet. Brevene maner stadig til forsiktighet i dette spørsmål.

Kommisjonen har i dag om lag 600 kontaktpersoner rundt om i landet. De skal stadig være påpasselige og melde fra så snart de kommer over private arkiver, enten de nå stammer fra enkeltpersoner, fra gårder og forretninger eller fra institusjoner og foreninger. I den første gruppen tenker en på brev fra og til stortingsmenn og andre politikere, kjente folk i kulturlivet og forretningsverdenen, amerikabrev og lignende.

Den andre gruppen kan blant annet gi viktige bidrag til kunnskapen om vår pris- og lønns-historie fra tiden før den offisielle statistikk. Det kan være regnskapsmessige oppregnelser, gårdsregnskap fra før 1900, husmannskontrakter, kontrakter om hogst og fløting og lignende.

I den tredje gruppen kan en finne mange halvkommunale og private institusjoner, for eksempel bydemagasin, styre for sparekasse og private institusjoner, assurance og forsikringsforeninger, misjonsforeninger, idrettsforeninger og så videre.

Økonomiske historikers etterlyses.

Litt vanskelig er det med forretningsarkivene. Her er det stort sett bare de store eller de som er verdifulle på annen måte som egentlig interesserer. Slike historikere som bedrifter og forretninger gjerne lar skrive ved jubileeer, har ofte liten historisk interesse. På den annen side finnes det selvfølgelig en mengde større bedriftsarkiver som kan være viktige kilder til Norges økonomiske historie. Spørsmålet er bare hvordan vi skal utdanne spesialister på økonomisk historie. En norsk historiker med vanlig utdanning har vel knapt sett en hovedbok, fremholder Kjørheim. Han mener økonomisk historie bør bli et

nytt felt av historikerutdannelsen, et felt som vil tvinge seg fram etter hvert som behovet blir sterkere og sterkere. Stadig registreres arkiver som byr på økonomisk-historiske problemer og som krever spesialutdannede folk.

Oppgaver er det mer enn nok av for sekretæren for Privatarkivkommissjonen. Stillingen har hittil vært lønnet med bevilgninger fra NAVF, men den skal nå bli permanent og gå over på statsbudsjettet.

Sekretæren får ofte besøk av historikere som arbeider med en spesiell oppgave og spør: Hva har dere av arkivmateriale som kan fortelle om dette emnet? Sekretæren gjennomgår da registrene og skriver eventuelt til den eieren eller bestyreren av de privatarkiver det kan bli tale om og ber om at forskeren må få adgang til materialet. Enten sendes det da til Oslo, eller mannen reiser selv ned til det eller de arkiver han er interessert i.

Et økende antall hovedfagsstudenter har også meldt seg til kommisjonen i den senere tid. Noen er sendt dit av sine professorer, andre kommer på egen hånd. Kommisjonen ser gjerne at enda flere hovedfagsstudenter nytter arkivmateriale. En stadig økende mengde av verdifullt kildemateriale står til disposisjon her.

Johan Henrik Schreiner har fått NAVF-støtte til å arbeide med en gruppe greske papyri fra romersk keiseretid i Oslo-samlingene.

Hans-Joachim Sandberg skal forske i Thomas Mann-arkivet i Zürich til sommeren, og har fått bevilgning fra NAVF til opphold der.

Til trykning av et verk om motreformasjonens historie i Norden på basis av Oluf Kolsruds diplomariesamling i Norsk Historisk Kjeldekrift-Institutt — har Oscar Bernhard Garstein fått bidrag fra NAVF. Boka kommer ut på Universitetsforlaget.

H. L. Løvnskiold skal drive ornitologiske studier på Capri og andre steder i Italia — og har fått reisestipend fra NAVF.

Komiteen for utredning av spørsmålet om opprettelse av avlstsasjon for laboratoriedyr på Bygdøy Kongsgård — har fått en del utgifter dekket av NAVF. Sekretær i komiteen er dr. med. vetr. Stian Erichsen.

Nils Norman har fått støtte fra NAVF til teknisk assistanse med arbeidet «Fraksjonert bestemmelse av urinens 17 ketosteroider hos pasienter med diabetes mellitus».

Gunnar Rollesen har fått reisestipend til USA fra NAVF. Han blir borte fra 7. mars til ca. 15. mai i år.

Ingvald Raknem har fått trykningsbidrag til arbeidet «H. G. Wells and his Critics». Boka kommer ut på Universitetsforlaget.

Helge Dahl har fått trykningsbidrag til «Knud Knudsen og latinskolen». Boka kommer ut på Universitetsforlaget.

Johan Torgersen har fått bidrag fra NAVF til innkjøp av en del instrumenter som skal brukes under antropologiske målinger av norske rekrutter.

Olav Dragesund skal på tokt til det Tyrrenske hav i april — og har fått et bidrag fra NAVF til det.